

Színház a weben – webszínház

A művészetek viszonya a hypertextualitáshoz

Napjainkban a színházzal kapcsolatos érdeklődés, ahogy más művészeti ágak esetében is, lassanként teret enged, behódol az Internet használatának. A színházlátogató közönség, az értő befogadó vagy a színházi szakember is egyre inkább megtalálja a maga terepét a magyar, színházi tematikájú weblapok repertoárjában. Az elmúlt évtized gyakorlata mostanra már megérellette azokat az új kérdéslehetőségeket, amelyek eddig nem ismert irányt adhatnak a színháztudományi diskurzusnak. Ahhoz azonban, hogy a webkultúra teret nyerhessen ebben a művészeti ágban is, még meglehetősen sok mindennek meg kell változnia. A probléma gyökere nemcsak abban rejlik, hogy a színháztudomány interaktív feldolgozottsága a magyar website-okon nagyon csekély, hanem hogy a színházelméleti kutatások még nem terjesztették ki kérdéshorizontjukat erre az interdiszciplináris lehetőségre. Amennyiben megvizsgáljuk azt a folyamatot, ahogy a különböző művészeti területek a maguk módján részévé váltak a magyar hypertextuális közegnek, meglehetősen nagy eltéréseket tapasztalunk, és ennek tükrében felmérhetjük, hogy milyen messze vagyunk még az interaktív színháztudomány lehetőségétől.

A hypertext irodalomtudományi alapjai

Az Internet történetében és fejlődésében számos olyan kérdésvonalat követhetünk nyomon, amelyek egyértelműen a humán tudományok körébe sorolhatók. Ennek a lehetőségnek a rövid áttekintése azért lényeges feladat, mert rávilágít arra a tényre, hogy a hypertext fogalma az archiválás in-

teraktív megvalósulásából nőtte ki magát. Ennek tükrében jogos kérdés, hogy vajon mégis miért ez az egyetlen funkció, amely csak esetlegesen valósul meg a művészeti tárgyú honlapok és legfőképpen a színházi weboldalak létrejöttékor.

A kiindulási pont az irodalomtudomány és a reál-gondolkodás keresztmetszetében keresendő. Az alapgondolat, amelyet Vannevar Bush fejtett ki először, a szöveges információkkal való munkát, a mechanikus emlékezet kialakítását helyezte előtérbe.¹ Az információ visszakeresés, tárolás és rendszerezés megoldását azért tartotta sürgető feladatnak, mert a numerikus, illetve alfabetikus rendszerként felhalmozódott tudást egyre kezelhetlenebbnek ítélte meg. A negyvenes években meginduló kutatások tehát az „indexeléssel történő szelekciót” kívánták felváltani az „asszociáció útján történő szelekcióval” és a dokumentálási, archiválási feladatokra vonatkoztak. Ennek az elgondolásnak nyomán vetette fel Bush a memex elméletét, amely a személyi számítógép adatbázisát kívánta modellezni és előirányozta a hálózati gondolkodás lehetőségét. Ezekből a kutatásokból kiindulva a hypertext fogalma (amelyet Ted Nelson, a kifejezés megalkotója a hatvanas években egyszerűen „nem folytonos írás”-nak nevezett) már konkrétan a könyvolvasás és -írás szekvencialitásának analógiáját vette alapul.² A lábjegyzetek, lapszéli jegyzetek, szövegvariánsok, bibliográfiák virtuálissá tétele, azaz a „link” fogalmának megjelenése és alkalmazása olyan csomópontokhoz vezetnek el az olvasó figyelmét, amelyek újabb és újabb olvasási lehetőségeket kínálnak fel. A befogadó tehát asszociatív módon vezérli egyéni haladási irányát és határozza meg aktuális helyét a hypertextben.

A hálózati gondolkodás interaktív megvalósulása olyan irodalomtudományi előzményekre vezethető

¹ Vannevar Bush: Út az új gondolkodás felé. <http://www.artpool.hu/hypermedia/bush.html>

² Ted Nelson: Hipervilág – a szellem új otthona. <http://www.artpool.hu/hypermedia/nelson.html>

vissza, amelyek lehetőséget láttak egy kizárólag technikai, elsősorban katonai vívmánynak induló újítás filozófiai, irodalmi hozadékának felismerésében. Az „ideális textualitás” leírása Roland Barthes-nál teljes mértékben megegyezik a nelsoni modellel és alátámasztja az „abszolút plurális szöveg”, azaz a hypertext irodalomtudományi megalapozottságát.³ A könyv-olvasás és -írás hálózati munkaként való elgondolása, a kiágazások, csomópontok, hivatkozások rendszerének felismerése Barthes mellett Michel Foucault nevéhez köthető és Derrida munkáiban teljesedik ki.⁴ Az irodalomtudomány, a filozófia narratív pluralitásra vonatkozó elméleteinek megteremtése közben tehát ugyanazt a fogalmi rendszert használta, amely mentén az informatikai kutatások zajlottak.

A hypertext megjelenésével az irodalom, vagy inkább a szöveg olvasási metódusai egy-egy dokumentumon belül mégsem változtak meg, csupán alkalmazásuk vált sokrétűbbé. Ebből adódóan a virtualitás bármilyen fokára jutunk is el, a hypertext nem lesz más, mint egy olyan kiszolgáló, digitalizáló rendszer, amelynek alapvető hordozó felülete a szöveg marad, és alaptevékenysége a digitális adattárolás, archiválás, amelynek használata hálózati munkaként valósul meg.⁵

Hypermédia és a művészetek

A heterogén objektumok nem lineáris struktúrájából kialakuló virtuális hálózat azonban éppen heterogenitásából adódóan nem csak szövegfájlokat képes kezelni. A hypermédia fogalmának bevezetése tehát a későbbiekben kibővítette a hypertext irodalmi alapú elgondolását, és előkészítette az audio- és videoanyagok felhasználásának lehetőségét is.⁶ Nelson Xanadu projektjének, az „univerzális és nyitott online információs hálózati munka” kezdeti modelljének elgondolásai tehát a szövegen túli területek bevonásával válhattak teljessé.⁷ Ezen a ponton kapcsolódhattak be a hypertextusba azok a művészeti ágak, amelyeknek a szö-

veges tartalom csupán szekunder részét képezheti. Mivel a zeneművészet, képzőművészet, filmművészet vagy éppen a színház materialitása csak részben határozható meg szövegfájlok formájában, értelemszerűen az irodalomtudománynál nehezebben válhatnak a maguk teljességében egy interaktív hálózat részévé. Az audio- és videoanyagok „olvasása” kizárólag a maguk linearitásában képzelhető el és kontextuális elhelyezhetőségük csak szöveges tartalmakba ágyazva (menü vagy link) valósulhat meg. Ennek értelmében a képi- és hangzóanyagok a virtuális hálózat végpontjain találhatóak, hiszen sem a képben, sem a filmben, sem a zenében nincs saját anyagából kialakított továbblépési lehetőség.

Az Interneten megjelenő művészeti tárgyú honlapok a legkülönbözőbb módon hordozzák a kulturális tartalmat. A tartalomszolgáltatás, archiválás folyamata a felhasználó betekintését teszi lehetővé könyvtárak, múzeumok, színházak, kulturális ajánló honlapok stb. adatbázisába, így az esztétikai tárgyú oldalakon csak azt kérhetjük számon, hogy mi által válik valóban művészi értékké, amit hordoznak. A felhasználó eligazodását ebben a mikrouniverzumban az igényesen kialakított website-ok mellett a fórumok, az online interakció lehetősége teremti meg. A különböző web-felületek esztétikai értékelése, a párbeszéd lehetősége kizárólag ezen a módon nyilvánulhat meg. A virtuális galériák, irodalmi site-ok stb. egyik legfontosabb mércéje mégis a használhatóságban rejlik és nem a digitalizált tartalom minőségében. A használhatóság, csakúgy, mint bármilyen más honlap esetében, igen könnyen meghatározható, ami viszont a tartalom minőségéről már nehezebben mondható el.⁸

A művészetek halálának hegeliánus víziója tehát az Internet megjelenésével, a virtuális dokumentumok végeláthatatlan gyártása és analizálása folytán beteljesedni látszik. „A művészet számára tehát nem maradt más hátra, mint lerázva saját fejlődését tudománnyá váljon, vagyis az analitikus önmegismerés útjára lépjen.”⁹ A technikai eszközök, az informati-

³ Roland Barthes: *S/Z*. Budapest, Osiris, 1997. ford. Angyalosi Gergely.

⁴ Michel Foucault: *A tudás archeológiája*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 2001. ford. Perczel István.

⁵ A hypertext történetét és bibliográfiáját bővebben lásd: George P. Landow: Hypertextuális Derrida, posztstrukturalista Nelson? <http://www.artpool.hu/hypermedia/landow.html>

⁶ A hypertext és a Hypermedia fogalmának meghatározását lásd például <http://de.wikipedia.org/wiki/Hypertext>.

⁷ Bővebben lásd <http://www.aus.xanadu.com/xanadu>, magyarul <http://www.artpool.hu/hypermedia/feldman.html>.

⁸ Néhány külföldi múzeumi honlap használhatósági vizsgálatának eredménye, illetve a jellegzetes hibák összefoglalását lásd <http://www.terminal.hu/newsread.php?id=24205111043717>.

⁹ Dr. Szűcs Olga – Pásztor Erika Katalin: Internet és művészet: új médium, régi kérdések. http://www.epiteszforum.hu/muhely_utopia.php?muid=113

kai nyelv alapjain nyugvó művészi kiteljesedés folyamata megkezdődött. Az interaktív archívumok és fórumok minden eddiginél nagyobb lehetőséget kínálnak az önmegvalósításra. Míg a mozi vagy színházi élmény mások által megszabott terjedelemben és intenzitással fejt ki hatását, addig az Internet (vagy a televízió) megadja a felhasználó/befogadónak az „én-feleltség” kiteljesedését.¹⁰ Az internetes felhasználó tehát egy időben éli át az a kétféle örömet, amit Freud nézés és nézettség kettősségében aposztrofál.¹¹ Így a maskulin és feminin mozzanatok egyműsítik az interaktív résztvevőket és felhasználói nevek mögé bújtatva arctalanítják is egyben. Az anonimitásnak köszönhetően kiélhetik legrejtettebb exhibicionista hajlamaikat is. Lassan már mindenki alkotóvá válhat, s ennek eredményeképpen a felhasználó/befogadó pozíció is egyre inkább kibővül. Eltűnnek azok az esztétikai normák, amelyek meghatároznák, hogy mit tekintünk művészetnek.

A művészet piacképessé válása

A hypertext történetét átgondolva nem véletlen tehát, hogy az irodalom vált a film és a zene mellett a leginkább piacképessé az elmúlt évtizedben. Az irodalomnak meg van az az előnye a többi művészeti ággal szemben, hogy kizárólag szöveges fájlként vihető fel az internetes portálokra, élvezete nem kötődik egy bizonyos behatárolt térhez, így legfeljebb a saját karosszékünkben való olvasás kényelmét kérhetjük rajta számon. Mivel a szövegformátum a hypertext alapját képezi, a primer és szekunder irodalom egyaránt végtelen tárolási felületekre talált az internetes portálokon. A zene és a film megjelenése, illetve térhódítása pedig inkább az eladhatóságból fakad. Azonban ebben a két esetben már egyre kevésbé beszélhetünk művészetről, inkább az információs társadalom legerjedtebb kiszolgáló és szórakoztató eszközeiről.

Ami leginkább problémát jelent tehát: a képzőművészet, illetve a színház eladhatósága. Míg olvasni, zenét hallgatni, filmet nézni rendkívül sok módon tudunk, addig a kiállítások és színházi előadások látogatásához mindenképpen ki kell szakadnunk otthonról és el kell jutnunk egy meghatározott installációs térbe, vagy legalábbis a maga materiális valóságában kell szemlélnünk egy adott installációs

képződményt. A kérdés tehát az, hogy a hypertext hogyan képes meghódítani ezeket a területeket is. A háromdimenziós művészeti konstrukciók, amelyek keretként is háromdimenziós tereket igényelnek megvalósulásukhoz, erőteljes redukción esnek át, amennyiben kép- vagy videofájlként kívánjuk a hypertext hálózatába beépíteni őket. Ebben az esetben az alkotás lényege az anyagban, illetve a tér felhasználásában rejlik. Ráadásul egy festmény, szobor vagy egy színházi előadás hordozóanyagga tételének semmiféle piaci értéke nincsen (leszámítva persze valamennyi opera-előadás, vagy musical CD, vagy DVD változatát), ami szintén akadályt jelenthet az Internet világában. A különbség a két művészeti ág között mégiscsak abban rejlik, hogy egy képfájl archiválása mégsem tűnik olyan nagy redukciónak, mint a színházi előadások videóra rögzítése, hiszen a művészettörténet interaktívva tétele képek és azok kommentárjai által igen egyszerűen megoldható feladat, a kiállítási anyagok propagálása pedig az egyre elterjedtebb web-galériák oldalain történik meg.

Színház a weben

A színházi tudás rögzítése és interaktívva tétele talán pont emiatt kerül a folytonos halasztódás állapotába. A színházi tárgyú weboldalak ma Magyarországon a könnyebb utat választották, és három irányultsággal rendelkeznek: színházi tematikájú honlapok, műsorszolgáltató portálok, illetve tartalomszolgáltató linkgyűjtemények formájában kerültek be a hypertext közegebe. Egy jó weboldal persze mindhárom lehetőségéből nyújt egy keveset, de semmi esetre sem vesztí el saját arculatát. A cél mégis egy és ugyanaz: korlátlan lehetőséget teremteni a színházi exportnak, a reklámnak. A színházakon, színházi fesztiválokon, színházi újságokon, műsorismertető felületeken kívül nagyon kevesen üzemeltetnek ma Magyarországon színházi website-okat. A fogyasztói igényeket gerjesztő weboldalak és reklámfelületek között egy-egy színházi honlap csupán kisebbségként szerepelhet, és hasonló célokat szolgál, mint a legtöbb. A színházba járást hirdeti, és a legkevésbé sem tartja fontosnak a színházról való tudományos vagy egyszerűen csak igényes beszédmód kialakulását, vagy a teljes körű színháztudományi archiválást.

¹⁰ Mindkét esetben az „én-feleltség” állapota a hálózatba való „belemosódásként” valósul meg, de amíg az Internet használata aktív részvételt kíván, más médiumok a befogadó passzivitását aknázzák ki.

¹¹ Schuller Gabriella: Tükör / Kép / Rombolók. *Theatron*, 2003/ nyár-ős. 33–60.

Nyilvánvalóan az a célközönség, amely színházba jár és egyszersem Internetet is használ, még eléggé szűk közeg, azonban a színházi website-ok létrejötté a legfiatalabb nemzedékeket már a saját nyelvükön szólítja meg, így biztosítva a folytonosságot ebben a kulturális szférában is. A számítógép-használat szociológiai vizsgálatok kiderül, hogy az iskolázottság és az anyagi helyzet, illetve az intézményi háttér növekedése játssza a legnagyobb szerepet az Internet-hozzáférések alakulásakor.¹² Ezt figyelembe véve megjegyezhetjük, hogy a színházba járás demográfiai mutatói is hasonlóképpen alakulnak. A színházi website-ok létrejöttének célja tehát elsősorban a műsorszolgáltatás és jegyinformáció gördülékenyebbé tétele azok számára, akik amúgy is affinitást éreznek a színház iránt. Ez persze nem azt jelenti, hogy aki Internetet használ, egyszersem potenciális színházlátogató is, hanem hogy az idősebb nemzedéket leszámítva, közülük kerül ki a lehetséges közönség.

Színházi export-import

A hypertext hálózatában megjelenő magyar nyelvű színházi website-ok legalapvetőbb funkciója semmiben sem tér el bármilyen más weboldaltól. A lepotenciálisabb felhasználó láthatóan: a színházba járó ember. A digitális információ: a számára hirdettet színházi élmény. Ebből a szempontból a színházi honlapok nagy többsége saját magát olyan reklámfelületnek tekinti, amely kitágítja a színház marketing-tevékenységének lehetőségeit, és újabb kísérleteket tesz a potenciális színházlátogatók toborzására. Mivel magyar viszonylatban a színházak honlapjai, illetve a műsorszolgáltató weblapok jelentik nagyobb százalékban a színházi tematikájú tartalmak közvetítését, nem csoda, hogy nem alakult ki egyetlen olyan közeg sem, amely a színháztudomány terepévé válhatott volna. A színházi linkgyűjtemények, illetve a színházi oldalak link ajánlói (amennyiben vannak) biztosítják ugyan a honlapok közötti átjárhatóságot, de ez legfeljebb tájékoztató jellegű, és leginkább „egymásra mutogatásként” valósul meg, sem mint valós hypertextként. Elég csak néhány nagyobb

linkgyűjteményt átnézni, és máris kirajzolódik, hogy a színházzal foglalkozó oldalak rendszere milyen szűk és milyen kiegyenlítetlen, a kapcsolódó témákat feldolgozó tudományos igényű szövegek pedig milyen kis szerepet játszanak a színházi hypertext alakulásában. A minőségi színháztudományi írások vagy nem kerültek még fel kellő számban az Internetre, vagy nagyon nehezen lehet rájuk bukkanni a hálózat zsákutcáiban.

A legteljesebb hazai tartalomszolgáltató linkgyűjtemény a *Startlap* szolgáltató oldalai, de mellette más weboldalak színházi gyűjteményeiben is akadhatnak új információk.¹³ A közvetítő oldalak elemzése felesleges feladat, hiszen csak a teljesség kérhető számon rajtuk, illetve a valódi mögöttes honlapok megléte. Mégis meg kell jegyezni, hogy bár hasznos segítséget nyújtanak a tájékozatlan Internet használó számára, olyan rendszerbe kényszerítik a figyelmet, amely semmiben sem hasonlít a hypertext eredeti elgondolásához. Egy oldal, amely csak linkekből áll és egynemű bármilyen más téma linkgyűjteményével, nem tesz mást, mint visszakényszeríti tájékozódási szokásainkat az alfabetikus hagyományban megszokottakhoz, miközben semmilyen új információ közvetítésére nem vállalkozik. Témaköreik alapján azonban nagyszerűen tájékozódhatunk a színházi linkek jellegéről és mennyiségéről. A magyar színházi honlapok (szerencsére) végeláthatatlan lehetőségei, illetve a magyar színészekre, színésznőkre vonatkozó információk mellett megtalálhatjuk a műsorszolgáltató, illetve online jegyrendelő honlapok repertoárját is. Feltűnő, hogy amíg a színházzal foglalkozó linkgyűjtemény a magyar színházi élet területeinek feltérképezésére korlátozódik, a *www.drama.lap*-on gyülekeznek a történeti, illetve néhol elméleti jellegű írások, honlapok, nem kevés külföldi website felé irányítva figyelmünket, hiszen magyar nyelvű színház-, drámatörténeti és -elméleti lapokat aligha találhatunk.

A tájékozódás másik, az előbbinél jóval hitelesebb forrása a *Magyar Színházi Portál*, amely az egyetlen, a magyar színházi élettel kapcsolatos legfontosabb információkat összegyűjtő Internet-elérhetőség.¹⁴ Amennyiben a tartalomszolgáltatást te-

¹² Terestyéni Tamás: Globalizáció, kommunikáció: média és Internet. http://www.video.mie.hu/projektek/media_kodja/terestyeni_globalizacio_kommunikacio

¹³ www.szinhaz.lap.hu, www.drama.lap.hu, www.dramapedagogia.lap.hu, www.musical.lap.hu, www.gyermekszinhaz.lap.hu, www.beckett.lap.hu, és a kapcsolódó témák gyűjteményei.

¹⁴ www.theatre.org.hu

kintjük a vizsgálat alapjának, elmondhatjuk, hogy ez az egyetlen olyan fórum, amely egyszerre több funkciót is egyesíteni kíván. Törekszik a műsor-szolgáltatáson kívül a legfontosabb linkeket közvetíteni, cikkeket olvashatunk az aktuális színházi történésekről és némi archív jelleg is segíti a bővebben tájékozódni kívánókat. Nagyszerű kezdeményezés, hogy van egy hivatalos portálja a magyar színházi életnek, ahogy az összes nagyobb európai ország színházkulturájának is. Amire vállalkozik ez a honlap, nem több nem kevesebb, mint a közérdekű színházi webhálózat kiépítése és működtetése a hypertextben. Mégis megjegyzendő, hogy még a kizárólagosan műsorismertetésre szakosodott *Port* weboldal is több információval szolgál, ami a színházi rendezők, alkotók, drámaírók munkáit illeti.¹⁵ Sokkal több információt nyújt olyan oldalon rákeresni egy konkrét darabra, ahol megjelenítik a szerző összes drámájának legfontosabb adatait is, hogy melyiket hol játszzák éppen, és ahol további linkek segítenek érdeklődni az aktuális színházról, szereplőkről. Azért meglepő ez a funkció, mert egy alapvetően műsorkereső oldalnak nem kellene ilyesmiről tájékoztatni, ahogy más ilyen jellegű oldalak sem teszik.¹⁶ Természetesen a színházi portál is elegendő információt szolgáltat arra nézve, hogy melyik alkotónak, színháznak van elérhető honlapja, de inntől kezdve a tájékozódást a felhasználó türelmére bízzák. Természetesen ez nem hiányosság, csak tény. Mindenesetre furcsa, hogy ha egy alkotó életművére vagyunk kíváncsiak, és arra a néhány adatra, hogy melyik színházban játszzák éppen, vagy hogy mikor volt a bemutató, akkor nem a hivatalos színházi portálhoz fordulunk, mert az csak igen csekély saját adatbázissal rendelkezik. Ráadásul mit tehet arról a felhasználó, hogy például Zsóter Sándornak nincs hivatalos honlapja, és így rendezéseiről csak akkor tudhat meg valamit, ha a portál keresője átirányítja a port adatbázisába. Más kérdés, hogy ha már ezek az oldalak a színházi információk legteltesebb közlésére szakosodtak, miért nem irányítanak el közvetlenül egy megfelelő oldalhoz, konkrét cikkekhez, tanulmányokhoz, kritikákhoz, amit amúgy csak a keresőprogramokkal való hosszás keresgélés útján találhatnánk meg.

Az egyik legismertebb keresőprogram segítségével hívásakor a színház szó beírásával töménytelen

mennyiségű honlapra bukkanhatunk. Nem meglepő, hogy a rengeteg magyar színházi társulat saját weboldalain kívül, csak itt-ott tűnnek elő olyan lehetőségek, amelyeknek nem a műsor-szolgáltatás a fő profiljuk. A *Nemzeti Színház* és a *Madách Színház* népszerű honlapjai mellett harmadik helyen a *Színház* kritikai és elméleti folyóirat honlapja vezeti a listát, a negyedik leglátogatottabb a *Port* színházműsor és színmű adatbázis, illetve ötödikként a www.szinhaz.lap.hu linkgyűjtemény. Az öt legismertebb színházi honlap után megkezdődik az összes honlappal rendelkező színház megjelenítése, de csak itt-ott bukkanak elő egyéb érdekességek. A dráma szó beírásakor azonban siralmas körkép tárul a felhasználó elé. Ennek a kifejezésnek a magyar lefedettsége elképesztően csekély, ami az igényes tartalmú website-okat illeti. A Dráma Margarin pop együttes dalait hirdető oldal után az Oktatási Minisztérium dráma érettségi vizsgájának ismertetője következik. A harmadik helyen végre előbukkan a Nemzetközi Színházi Intézet honlapja, ahol egyik lehetőségként a már ismertetett Portálhoz irányítanak, ha bármilyen drámáról kívánnék érdeklődni, vagy a „Drámabibliotéka” elnevezésű nagyszerű kezdeményezéshez, amit azonban lehetetlen működőképes állapotban találni. A további lehetőségek kritikán aluliak.

A színházi honlapok feltérképezésekor elsősorban a műsor-szolgáltatás részletessége, a web-desing és a használhatóság mellett a tartalom minőségét is meg kell vizsgálnunk. Érdemes átgondolni, persze a teljesség igénye nélkül, hogy melyek a legjobb magyar színházi honlapok hiányosságai, illetve azok a kezdeményezések, amelyek követendővé kellene, hogy váljanak. A vizsgálat tárgya ez esetben a keresőprogram két dobogós színházi honlapja, illetve két kisebb színház nagyon is jól működő weboldala.

A *Nemzeti Színház* megújult elérhetősége az internetes hírújságok profizmusával vetekszik.¹⁷ Bejelentkezéskor nem fárasztja a látogatókat intro betöltésével, hanem azonnal rátér a lényegre, rázúdítja a lehető legtöbb információt az érdeklődőre. Az oldal tartalomszolgáltató funkciója teljes és linkekben gazdag. Azonban a felső menüválaszték, a jobb és bal oldali képes menüajánló, a középen egymást követő aktuális írások továbbgördíthető képes előzetesének mindent egyszerre láttatni akaró, kusza

¹⁵ www.port.hu/pls/th/theatre.index2

¹⁶ Néhány műsorközlő honlap: www.sugo.hu/rovat/szinhaz/index.cfm és <http://www.programkalauz.hu>.

¹⁷ <http://www.nemzetiszhaz.hu>

rendszere helyett lehet, hogy jobb lett volna nem a hírújságok hagyományát követni, hanem a színházi honlapokét. Az újságolvasó, aki már eleve azért közeledik egy honlaphoz, mert a lehető legtöbb hírt kívánja meg tudni a világban történekről, és maga szeretné szelektálni a kínálatból, hogy mit olvas el és mit nem, teljesen másképp kezel egy weboldalt, szüksége van a figyelemfelkeltő címekre és a sok előzetes információra. A színházlátogató viszont egy színházi weblapra elsősorban azért keres rá, mert színházba akar menni, vagy valamilyen konkrét információra van szüksége. A *Madách Színház* honlapja, amely szintén megadja a lehetőséget mind az aktuális információk, mind a színházműsor vagy az alkotók megismerésére, mindezt mégis egy kulturált háttérrel ellátott menüsorral teszi, így megmarad az érdeklődő lehetősége a választásra, hogy kizárólag azt az információt olvassa el, amire kíváncsi.¹⁸

Színház és digitális emlékezet

A színházi honlapok műsorszolgáltatásának vizsgálata elválaszthatatlan az olyan funkcióktól, amelyek túlmutatnak az egyszerű műsorközlésen és megkezdik például a színházi dokumentumok részletes digitalizálását, a digitális archívumok kialakítását. A lehetőségek kiaknázásában a kisebb színházak weboldalai sem vallanak szégyent a legnépszerűbb honlapokkal szemben, sőt: sok esetben többet is nyújtanak azoknál. Csak hogy két példát említsünk, minden lényeges link fellelhető a *Bárka Színház* és a *Krétakör Színház* honlapján is, azonban az érdeklődő mindkét esetben talál olyan funkciókat, amelyek példáját nem sok színház követi, és ami az adott társulatnak saját karaktert ad.¹⁹

A *Bárka Színház* archívuma az előadásokhoz kapcsolódó képek és szinopszis mellett sajnos nem túl sok kritikarészletet közöl, de saját újsága, a *Hajónapló* olyan sokoldalúan dolgozza fel az előadások egy-egy témáját, hogy ez némileg feledteti ezt a hiányosságot. Új lehetőség, hogy a *Hajónapló* már teljes tartalommal elérhető az Interneten is és a korábbi számok cikkeire is rá lehet keresni.²⁰ A *Krétakör Színház* honlapjának olvasásakor egy közösség részének érezheti magát az érdeklődő. A szokásos menüpontokon kívül minden egyes előadásra mint külön weboldalra kereshetünk rá. Így az adott

előadásra vonatkozó információk teljesen elkülönülnek a kezdőoldaltól és nagyon jól kezelhetővé válnak. Rengeteg információt találhatunk az alkotókról, az alkotás folyamatáról, nagy gondot fordítanak a belföldi és külföldi kritikák egyes részleteinek közlésére, illetve az ön-interpretációra. Minden előadás saját web-arcuallattal rendelkezik, amely nem animációs bravúrokban mérhető, hanem csupán ötletességben. Egyedülálló kezdeményezés, hogy hírodalt küldenek mindenkinek, aki feliratkozik egy listára, így a színház szervezése keresi meg a legújabb bemutatók hírével és a találkozás lehetőségeivel a színházlátogatót és nem fordítva.

A *Nemzeti Színház* is kísérletet tesz természetesen egy interaktív archívum kialakítására, ami ez esetben is egy-egy előadás kritikai anyagát vagy ismeretterjesztő feldolgozását kellene, hogy jelentse, azonban csak odáig jut el, hogy megőrzi az elmúlt évek bemutatóinak adatait és a honlap szerkesztőinek interjúit, írásait az előadásokról. Az interaktív webkamera, a kisebb előadásrészletek letöltésének lehetősége figyelemfelkeltő próbálkozás, de nem pótolhatja a színház saját kutató és archiválási munkájának hiányát. A *Madách Színház* ezzel szemben törekszik ugyanennek a honlap működtetése óta fennálló hiányosságnak a pótlására, hiszen a színház múltjával foglalkozó digitális archívum kidolgozása megkezdődött, ami 1961-től tekint át a hajdani előadások dokumentumait. A vállalkozás hiánypótló, viszont túl nagy feladat. Az eddigi elkészült anyag alapján elmondható, hogy a hatvanas évek néhány előadásának képanyaga, színlapja és némi ismertetőszöveg mellett teljes mértékben elszárad az adott évadok történetének részletes feldolgozása, nem beszélve napjaink bemutatóinak ismertetéséről, kritikai anyagáról, amihez nem biztos, hogy a korábbi negyven év digitalizálása után szeretne hozzáférni a felhasználó. Természetesen nem kérhető számon egy színház honlapján az archiválási igényesség és szakszerűség, vagy egyáltalán maga a digitalizálási munka megléte, de ha az egyes színházak nem teszik előbb-utóbb elérhetővé és feldolgozottá dokumentumaikat, nem lesznek képesek konstruktív módon beépülni egy kialakulóban lévő színházi hypertextbe.

A színháztudomány digitalizálása ma Magyarországon két módon valósul meg, leszámítva a már említett színházi honlapok kezdetleges próbálko-

¹⁸ <http://www.madachszinhaz.hu>

¹⁹ <http://www.barka.hu> és <http://www.kretakor.hu>

²⁰ <http://www.hajonapló.hu>

zásait: a különböző szakterületekre specializálódott gyűjtemények online archívumainak kialakításával, illetve a színházi szakfolyóiratok saját írásainak gyűjteményével. Egyetlen egy digitalizálási irány nincs még kiaknázva: a leginkább komplex, interdiszciplináris módja a színháztörténet és -elmélet, illetve a drámatörténet és -elmélet egymást kiegészítő és segítő interaktív alkalmazásának, tehát egy olyan archívum létrehozása, amely összekapcsolja, értelmezi, elemzi az adattárban fellelhető képeket, színlapokat, felvételeket stb. és maga is hypertextként funkcionál. „A történetiség tapasztalata a színházban szükségképp a jelen keretei között történik: az idegen és a saját találkozása (szerencsés esetben interakciója) komplex érzéki formában valósul meg mindig újra, de mindig másképp, s valószínűleg ez adja a színházi emlékezés specifikumát.”²¹ A múlt és a jelen színházi rekonstrukciójának összekapcsolódása és tudományos feldolgozása tehát elengedhetetlen feladat színházi emlékezetünk megőrzéséhez. Ennek hiánya szükségképpen nem a színháztörténet írás elcsökevényesedésében és az elmélet diszciplinájának térhódításában keresendő, hiszen a színháztudomány feldolgozásának európai példái, többek között a hypertext lehetőségét felhasználva, pont a két terület elválaszthatatlanságából indulnak ki.²² Ennek megfelelően a digitális archiválásnak olyan lehetőségekre is nyitottá kell válnia, amelyek nem csupán a dokumentálást kívánják maradéktalanul véghezvinni, hanem egyfajta konstruktív és inspiráló elemző munkát is elősegíthet.

„A CD-ROM felvonulathatja a képet és a szöveget, összpontosíthat némely részletre, összehasonlíthat egy jelenetet a különböző *mise en scène*-ekben játszott ugyanazon jelenetekkel, információval szolgálhat egy történelmi korról, és virtuális *mise en scène*-t állíthat elő a díszlet, a játék, a hang, fény stb. összerakásával.”²³ A lehetőségek az Internet vagy a DVD megjelenésével végtelenné válnak. A DVD kifejlesztésekor még azt találták a szakemberek nagy újításnak, hogy a mozifilmek jeleneteit több néző-

pontból felvéve a néző maga választhatja ki, milyen szögből kívánja a történetet megfigyelni. A DVD filmek viszont e nélkül is drága és sok munkát igénylő funkció nélkül is piacképesek lettek. A lehetőség éppen színházi előadásokra szabott és kiaknázásra vár. Szinte minden színháznak van már video-archívuma, a legtöbb esetben már több szögből is felveszik az előadásokat. A virtuális dokumentum-színház megeremtésének egyik lehetősége tehát a nézőpontváltás, a másik pedig a korábbi előadások párhuzamos jeleneteinek előhívása. Egy ilyen video- és dokumentum archívum létrehozása, amely összegyűjti a fellelhető előadás-variánsokat, kapcsolódó dokumentumokat és elemzéseket, hatalmas előrelépést jelentene a magyar színháztudományban. Egyelőre meg kell azonban elégednünk egy ugyan még csak kezdeti stádiumban levő, de ha fejlesztése megfelelően halad sok lehetőséget tartogató kezdeményezéssel, a színházi videotárral, amely mint a legtöbb színházi tartalmú honlap, szintén a *Színházi Portál* hatáskörébe tartozik.²⁴

Az egyik legfontosabb színházi gyűjtemény, az *Országos Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Tárá*nak sokat ígérő honlapja csalódással szolgál az oda látogatóknak.²⁵ Bemutatja ugyan, hogy a könyvtár milyen dokumentum-típusokból mekkora gyűjteménnyel rendelkezik, de sem katalógusként, sem archívumként nem visszakereshetőek ezek az adatok. Az OSZK honlapja pedig, ha digitális gyűjteményre vagyunk kíváncsiak, a *Magyar Elektronikus Könyvtár*hoz irányít, ahol csupán néhány színházal kapcsolatos szöveget olvashat a felhasználó.²⁶ A másik legnagyobb színházi gyűjtemény, az *Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet* azonban már megkezdte gyűjteményi egységeinek digitálizálását és az anyag egy részének Interneten is elérhető publikálását.²⁷ A *Színházi Adattár* hiánypótló vállalkozás.²⁸ A dokumentálási munkálatok folyamata az adatfelvételi űrlapok sémájára történik, így a legfontosabb témakörök alapján, több irányból is rákereshetőek az adatok.²⁹ Ez a fajta szolgáltatás

²¹ Kékesi Kun Árpád: Hist(o)riográfia. A színházi emlékezet problémája. *Theatron*, 1999/ Tavasz. 33.

²² Nánay István: Elmélkedés a színházkritika mai állapotáról. *Theatron*, 1999/Nyár-ősz. 10.

²³ Patrice Pavis: *Előadáselemzés*. Budapest, Balassi Kiadó, 2002. 46. ford. Jákfalvi Magdolna.

²⁴ <http://film.szinhaz.hu>

²⁵ www.szinhaz.hu/oszt

²⁶ <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/filmszin>

²⁷ Galgócis Tamás: Digitális színháztörténet. In: P. Müller Péter, Tompa Andrea (szerk.): *Színház és emlékezet*. Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2002. 19.

²⁸ www.szinhaziadattar.hu

²⁹ Molnár Klára: A színházművészet dokumentálásának új lehetőségei. In: *Színház és emlékezet*. i. m. 29.

azonban, ahogy a nevéből is adódik, kizárólag adatok közlésére, illetve a *Színházi Intézet* gyűjteményében való tájékozódásra alkalmas. Vélhetően a jövőben egyre inkább kiteljesedő szolgáltatások és adatfeldolgozás segítségével teljesebbé válhat a weboldal, mert a pár szavas információk, amely egy-egy rákeresés után a felhasználó rendelkezésére állnak, nem túl használhatóak. Egy-egy téma, színész vagy előadás feldolgozásához érdemes lenne legalább részletes bibliográfiát, cikkgyűjteményt közölni, ha már a teljes szövegek bevitelle nem megoldható. Az Intézet másik lényeges interaktív adatforrása, a *Dramabibliotheka* már említett vállalkozása, az 1994–2000 között Magyarországon bemutatott kortárs magyar drámákról szolgál információval elég sok szempont alapján.³⁰ Azonban a honlap keresőfunkciójának átmeneti, de már meglehetősen régóta tartó működésképtelensége miatt egyelőre nem lehet beszámolni használatának hasznosságáról. A *Színházi Intézet* Interneten elérhető színházi adatbázisainak kifejlesztése mindennek ellenére egyedülálló vállalkozás és mindenképpen elengedhetetlen feladat, ráadásul sokkal hatékonyabban működik, mint a *Nemzetközi Színházi Intézet Magyar Központjának Kortárs magyar színházi adatbázisa*, ami pedig egy további színháztudományi terület archiválására lett kifejlesztve.³¹

Színházkritikai fórumok, online színházi élet

A magyar színházi életben nincs elegendő kritikai fórum, a színháztudományi írások publikálásának lehetőségeiről nem is beszélve. A „kommercializálódás visszafordíthatatlan tendenciának látszik”, és esetünkben a legnagyobb kérdés talán pont ebből adódik: az online felületek kontrollálatlan minőségi követelményekkel működő elérhetőségei tovább viszik, vagy megállítják ezt a kommercializálódást.³² A hazai színházi szaklapok szerencsére már majdnem mind rendelkeznek weboldallal, ezzel emelve be saját nyelvezetüket a felhasználó mozgásterületébe. Felmerülhet a kérdés, mint minden más folyóirattal kapcsolatban, hogy

érdemes-e ezeknek az amúgy is szűk szakmai és színházlátogatói réteg érdeklődésére igényt tartó lapoknak teljes tartalommal elérhetővé válni az Interneten, vagy nem? Megszűnik-e az online megjelenéssel a nyomtatott verzió szükségessége vagy sem? A válasz nagyon biztató. A legfrissebb számokon kívül a két hazai vezető színházi szaklap a *Színház* és az *Ellenfény* is visszamenőleg több évfolyamra elérhetővé teszi cikkeit online olvasásra, ami egyáltalán nem veszélyezteteti fennmaradását.³³ Más kérdés hogy a tematikus rákereshetőség még nem valósult meg, csupán a megszokott, nem interaktív repertóriumot kereshetjük fel, pedig pont ez lenne az a funkció, amivel többet nyújthatna egy ilyen weblap a nyomtatott verzióval. A *Zsöllye* megszűnése, a *Critikai Lapok* weboldalának (véltetően átmeneti) elérhetetlensége valamennyire leszűkíti a kutató pillanatnyi lehetőségeit, de az *Országos Színházi Intézet* szaklapjának, a *Világszínház*nak online megjelenése újabb tájékozási pontot kínál az olvasóknak.³⁴ Ezek az internetes szakmai lapokon kívül meglehetősen sok lehetőség van a kisebb, nem tudományos, de még csak nem is kritikai igénnyel készült színházi írások, ismertetők olvasására. A színházi tartalommal is feltöltött kulturális híroldalak közül sokan kínálnak ízelítőt a hazai és külföldi színházi életből.³⁵ Természetesen ezekhez a hosszabb-rövidebb szövegekhez semmi esetre sem nyúlhatunk forrásként, mivel tisztán publicisztikai igénnyel (sok esetben még azzal se) készülnek. A színházkritikai és színháztudományi írások elterjedése az Interneten remélhetőleg a későbbiekben sokat köszönhet majd a szakfolyóiratok online térnyerésének és a műsorszolgáltató vagy digitális adatbázis készítő honlapok kiaknázása a közvetlen linkelés lehetőségét, amely egy adott színházi témáról a megfelelő tanulmányokhoz, kritikákhoz vezethet.

A színházkritika vagy színházi beszéd egy újabb, de már most meglehetősen problematikus megnyilvánulási formája az internetes színházi fórumok megjelenése. Ennek a kommunikációs csatornának még semmilyen kultúrája nem alakult ki hazánkban, sőt: inkább olyan szintre süllyeszti a színház-

³⁰ www.dramabibliotheka.hu

³¹ www.itihun.hu/database

³² Szűcs Katalin: Kényelmetlen kérdések. *Theatron*, 1999/Nyár-őszi. 11.

³³ <http://www.lap.szinhaz.hu/frame.html> és <http://www.ellenfeny.hu>

³⁴ <http://www.oszmi.hu/vilagszinhaz.htm>

³⁵ Lásd például a <http://www.kontextus.hu>, www.terasz.hu/main.php?id=eloadomuveszet&page=news, www.merliner.net/index.php?kategoria=6 honlapokat.

ról való írás fogalmát, ami jobb lenne, ha megmaradna a színházi büfékben. A köznapis beszéd és az írás az online lehetőségek által egyneműsödik és az internetes felhasználók között kialakul egy sajátos üzenő tábla rendszer, ami a legkevésbé sem azonosítható a fórum eredeti fogalmával. A legtöbb esetben egy egyszerűsített forma, a vendégkönyv kínál megnyilvánulási felületet a közönségnek, így már az összes színházi oldal, színházi webűjság, színházi intézet honlapján megtalálható. Az információáramlásnak ez a formája teljes mértékben meddő próbálkozásnak tűnik, ugyanis egyáltalán nem mutat túl a vendégkönyvek egyoldalúságán. Ennek ellenére a sokat ígérő online fórum lehetősége is kiaknázatlan marad, hiszen kizárólag a sztárkultusznak, a laikus előadás-bírálatoknak, az önjelölt diaktársulatok felhívásainak, közbeszólásainak végeláthatatlan tárhelyeiként nem nyújtanak lehetőséget a szakmai diskurzusra, sőt: még a laikus kérdések értő megválaszolására sem.³⁶

net-art

Az Internet és bármelyik művészeti ág viszonyának vizsgálatakor két szempontrendszert kell figyelembe vennünk. Bármilyen esztétikai minőséget kérünk is számon egy-egy webfelületen, különbözőképpen kell viszonyulnunk a művészeti tárgyú, tartalomszolgáltató honlapokhoz és a művészethez, amelynek reprezentációja maga a web.

Az a művészeti forma, amely nem csupán az Internet mint médium által közvetítődik, hanem pontosan azokkal az ismérvekkel írható le, ami az Internetet jellemzi, kétséges, hogy művészetté válik-e. A legnagyobb probléma abban rejlik, hogy nehéz elválasztani azoktól a médiaművészeti formáktól, amelyek szintén az „anyagtalanság, ideiglenesség és korlátlan sokszorosíthatóság” ismérvei mentén alakultak ki. A videoművészet, demo-kultúra, ascii-art, desing-art mind csupán felvevő-felületként, médiumként hasznosítja az internetet vagy az ascii-art esetében a hajdani BBS telefonos hirdetőtábla rendszert. A web-art egyetlen elkülönülési módja tehát, hogy „nem a kommunikáció célja, hanem folyamata” lesz. A kortárs művészetek szubkulturális helyzetében nagyszerű lehetősé-

ség, ha az Internet biztosíthatja a művészeti csoportok belső kommunikációját, illetve a felhasználókkal való viszonyát. Ez azonban csupán azt bizonyítja, hogy a net-art fogalma folyamatosan meg fog kérdőjeleződni, hiszen a közvetítő funkció önmagában még nem lehet művészet. Azonban egyáltalán nem biztos, hogy az egyetlen legitim mód, amely ennek a szubkulturának az ön-identifikációjához vezethet, a szoftverművészet, amely „az előregyártott program létét kérdőjelezi meg, ennek dekonstrukcióját hirdeti”.³⁷

A net-művészet, amely online művészet, net-art, web-art stb. elnevezések alatt válik egyre inkább ismertté, meglehetősen nehezen definiálható és leginkább a tradicionális művészetfelfogástól való távolság határozza meg. Egy művészet, amelynek nincs anyaga, nincs tér, amelyben elhelyezkedik, nem szükségeltetik élvezetéhez a befogadó közvetlen jelenléte, saját magán belül teremt meg reprezentálásának módját és az önreprodukció, vagy éppen önmegsemmisítés lehetőségét egészen új befogadói magatartást kíván. Saját marketingbázisa segítségével terjesztődik, sőt: önmaga a terjesztői felület. Interaktív közönségtalálkozókra ad lehetőséget, sőt a közönség részvétele elengedhetetlen feltétele a műalkotás létrejöttének. Mindezen jellemzők alapján elmondható tehát, hogy olyan komplex módon nyilvánul meg, ahogy előtte egyetlen művészeti ág sem. Mindez a tradicionális művészetfogalom dekonstrukcióját jelenti.

Ennek megfelelően legalapvetőbb jellegzetessége: az interaktivitás mentén egyszerre kell, hogy kialakuljon maga a művészet és a művésztől való beszédmód is, de ami még ennél is fontosabb, hogy ez esetben maga a beszédmód jelenti a művészetet. A netkultúra csapdája így saját magában rejlik, hiszen a net-art kiteljesedésével semmi más nem történik, csupán újabb rétegek vonódnak be a felhasználók körébe és kialakítják saját szubkulturájukat. A művészi teljesítmények pusztá materialitásukban újabb web-oldalakat jelentenek, a közönség a felhasználók körét bővíti, a művésztől való beszéd pedig az archiválási munka folyamatossá tételét eredményezi. *A művészetfogalom relativizálása, méghozzá egy elsősorban tudományos fejlesztésként aposztrofálható felhasználói közeg bevoná-*

³⁶ Lásd például a legnagyobb hazai színházi fórumot: <http://www.theatre.org.hu/forum.php>.

³⁷ A netművészet különböző megvalósulási módjairól, és konkrét művészeti projektekről lásd Dr. Szűcs Olga és Pásztor Erika Katalin már utalt tanulmányát, illetve: Szegedy-Maszák Zoltán: Művészet és szubkultúra: mennyiben szubkulturális jelenség a számítógépes interaktív művészet illetve a webművészet? Alapjaj 4 projekt, <http://art.jp.te.hu/staticnoise/magyar>.

sával olyan kulturális párhuzamokat eredményezhet, amely egyre lehetetlenebbé teszi a művészet elválasztását a tudománytól, illetve a hétköznapi történésektől. Az egyik legjobb példa erre a folyamatra a hálózati művészet és a politika fogalmának keveredése. Az Elektronikus Felforgató Színház (EDT) performansz csoport a hálózati művészet (net.art) fogalmát mosta össze, a hálózati aktivizmus (net.activist) gyakorlatával, illetve a hálózati hackerek (net.hackers) tevékenységi területével. Az internetes ülösztrajkok, a jó ügy érdekében történő sávészélesség blokkolás kiberterrorizmusként és performatív művészeti megnyilvánulásként is felfogható.³⁸

A felhasználás fogalmának újradefiniálása és művészi tevékenységként való identifikációja számos lehetőséget nyújt a passzív művészeti formák performatívává válásának folyamatában. Az „itt és most” analógiájával Interneten megvalósuló művészi aktus, a net-art tehát leginkább online performansz-ként írható körül. Az anyagi művészetek interaktív válna más önmagában is a művész cselekvő aktusát hangsúlyozza, de lehetőséget ad a befogadó részvételére is. Az a művészeti forma, amelyben a cselekmény, melynek létrejötte megegyezik befogadásának pillanatával, az interaktív művészetek leírását leginkább a színház fogalmához közelíti.

Web-színház, chat-színház

Az a fordított viszony tehát, amely az interaktivitást a színház szolgálatába állítja, egyáltalán nem áll távol a net-art fogalmától. A web-színház vagy net-színház lehetősége sok elméleti problémát vet fel. A színházi élmény Interneten való átélése, illetve a színházi előadás, amely bevonja alkotóelemei közé az Internet által nyújtott lehetőségeket, igen sok formában jelentkezhet és egyáltalán nem elterjedt módja a „színházcsinálásnak”. Önmagában a színházi archívumokból letölthető előadásrészletek nézése, tehát az előadások videoanyaga még nem számít színházi élménynek, sőt: kifejezetten korlátozza a teljes átélés lehetőségét. Alapvetően az élő internetes színházi közvetítések lehetőségét, illetve a színházi szövegek internetes feldolgozását nem sorolhatjuk az inter-

medialitás körébe. Az itt és most színházi alapszituációja viszont megegyezik az Internet segítségével megteremthető kommunikáció sajátosságaival. Az apparatív művészet és a komputerművészet releváns tulajdonságainak vizsgálatakor kiderül, hogy a digitális technológiák bevonásával a művészet legjelentősebb karaktermódosulása az interaktivitás-ban mutatkozik meg. „A mai nagy teljesítményű számítógépek lehetővé teszik, hogy a programok külső impulzusokra szinte egyidejűleg reagáljanak. Ezáltal mind a művész, mind a néző számára lehetővé válik, hogy közvetlenül beavatkozzon a program menetébe. A különböző impulzusok gyors átváltoztatásának lehetőségével a művésznek módja nyílik továbbá arra is, hogy olyan akcióstereket alakítson ki, amelyekbe a nézőt különbözőképpen – aktív cselekvés, valamint közvetlen érzékelés által – tudja bevonni. Így például a néző mozgása hanggokká vagy képekké alakítható át, amelyek az apparatív visszacsatolás értelmében aztán visszahatnak a néző cselekvésére is.”³⁹ Azonban mindez nem hasonlítható egy egyszerű telefonbeszélgetés által kialakítható kapcsolathoz, hiszen az audio-kommunikáció mellett a video-, illetve szöveg-formátumon keresztül is megvalósulhat mindez.

Az Internet-használat több módon applikálható a színházi élményhez. Konkrét példákon keresztül (természetesen a teljesség igénye nélkül) felvázolható néhány lehetőség, amely ezt a két kommunikációs formát megkísérelte egyesíteni. Az egyik lehetséges online színjáték-típus az Interneten kialakított virtuális térben zajló interaktív dialógus formájában zajlik. Az ún. chat-színház egyik megvalósult projektje 2000-ben, Stuttgartban került előadásra: „A Der Kampf der Autoren (A szerzők harca) négy estén keresztül készül el, miközben minden alkalommal egy teljesen új darab jön létre. Esténként a négy szerző ismét felmegy a netre, és folytatják a virtuális dialógust. A következő nap ezeket a beszélgetéseket színészeknek kell a színpadon kidolgozni.”⁴⁰ A szerzők az ország legkülönbözőbb helyeiről közösen írják a darabot, küldik figuráikat a chat-szoba virtuális színpadára. Az adott pillanatban megszülető dialógus egyszerre dráma és egyszerre színjáték, hiszen az írott

³⁸ Lásd bővebben http://www.c3.hu/events/2000/ricardo_dominguez/cv.html.

³⁹ Eifert Anna: A kép az eltűnés esztétikájában – Interaktív Environment mint kinesztetikus tapasztalati tér. In: Bacsó Béla (szerk.): *Kép Fenomén Valóság*. Budapest, Kijárat, 1997. 384.

⁴⁰ Chat auf der Bühne, Filmwinter: Kampf der Autoren. *Stuttgarter Zeitung*, 2000. január 10. További kritikákat lásd Kampf der Autoren. *Stuttgarter Nachrichten*, 2000. január 11., Wettbewerb der Techniker. *Stuttgarter Zeitung*, 2000. január 18.

forma és az azonnali válaszadás kényszere a színháztudomány irodalmi és színházi jellemzőit is mozgósítja. Tilman Sack, a hajdani IKEA üzlet alagsorában bemutatott darab rendezője a virtualitás realissá tételét, a tiszta verbalitás színpadképességét kívánja lefordítani.⁴¹ A hétköznapi beszélgetés improvizatív gesztusa a leírt nyelvi jelek abban a pillanatban megszülető folyamatában a drámaformát modellezi és teszi azonnali átélhetővé. A szerzők látens jelenléte, chat-szobába való belépése a dráma születésének pillanatát dramatizálja.

Egy másfajta virtuális színházi élményre ad lehetőséget a játék valós térben kialakított internetes elérés megteremtése. Ebben az esetben az előadás kerete hagyományosnak mondható, és csupán az intermedialitás eddigiektől eltérő megnyilvánulási formájában mutatkozik különbség. Hogy egy példát említsünk, szintén Sack rendezésében 2001. májusában öt alkalommal került színpadra a St. Pölteni Színházban a *Leonce és Léna*.⁴² A darab érdekessége, hogy a színpadkép egy nagy projektorfalból állt, amelyen a szereplők chat-eket egymással anélkül, hogy az eredeti Büchner szöveget megváltoztatták volna.⁴³ A kiindulási alap abból a már hagyománynak számító színpadi megoldásból táplálkozik, amelyet attrakciómontázként már Mejerhold színpadáról ismerünk. A webszínház azonban már nemcsak passzív befogadója a médiának, hanem képes megteremteni az interakció lehetőségét is a színpadon. A színész valós teste kapcsolatba lép egy medialiszt testtel, a dramatizált szöveg a valódi drámával. A valódi és a virtuális lét egy számítógépes központ által irányítódik, modellezve, dramatizálva ezzel az online rendszerek lételméletét. Az online kultúra alapélménye, a chat-szobákban való virtuális találkozás modellezése tökéletesen illeszkedik a darab történetéhez. Az olyan találkozások, ahol a beszélgető partnerek nem tudnak egymásról semmit és ez esetben, ahol csak virtuálisan találkoznak, kortárs szituációt modelleznek. Az első példától eltérően itt a drámai dikció változatlan, nem kívánja az online beszélgetések esetlegességét követni, csupán a virtualitás elméletét és gyakorlatát állítja a színpadi megjelenítés szolgálatába.

Végül meg kell még említeni egy másik lehetséges megoldást a világháló és a színház összekapcsolódására: a valós játékterek megsokszorozódásának internetes összeköttetése és közvetítése által létrehozott színházi élményt. A webszínházban a színész testi jelenléte nem mindig lényeges elem. Ebben az esetben a *mise en scène* létrejöttében, bár a testi megjelenés adott, a dramatikusan hely-egység nagyon is hiányzik. A legjobb példa erre a lehetőségre az egyetlen magyar web-színházi vállalkozás: az Új Színházban bemutatott *Csehov szerelmei* című darabot vitte színre Kiss Csaba úgy, hogy Kulka János a Szabó Ervin Könyvtárban, Györgyi Anna pedig a Nemzeti Múzeumban játszott. Az internetes kamerák által megteremtett közvetítést a valódi színpadon és az Interneten is megtekinthették a nézők. Az Internet segítségével tehát a darabbeli, egymástól távol levő szereplők üzenetei a valós térben, a színházi térben is üzenetként kerültek színpadra.⁴⁴ Az egymástól elszigetelt színészi játék, amely alapvetően dramatikusan szituáció, illetve az eredeti drámai szöveg megléte látszólag újra megteremti azt a klasszikus színházi szituációt, amely az első két netszínházi előadásból hiányzott. Ami mégis web-színházzá teszi ezt az előadást, a játszott darab és az internetezés egy újabb jellemző tulajdonsága, az egymástól való térbeli elszigetelődés élménye. Az online közvetítés egyetlen hibája, ami bár a mediális színházi megjelenések közé sorolja ezt az előadást, mégsem engedi, hogy egyértelműen web-színházként kezeljük, a befogadó passzív szerepének meghagyása, kizárva az interaktivitás lehetőségéből. Erről az egyoldalú interaktív színházi élményről a web-színház általános ismérveinek vizsgálata után, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy csak felhasználója az Internet adta közvetítési lehetőségeknek.

A web-színház a dramatikusan szövegen alapuló dikció és a színházi akció teljes kizárásával is létrehozható. Az utolsó megemlíthető projekt, ami hasonló sémára épül, mint az előző előadás, leginkább ösztönművészeti koncepciónak tűnik, mint kizárólag színházinak. A *Fluchten* (Menekülések) egy

⁴¹ Lásd a <http://www.foyazee.org/sack/main.html>, illetve a <http://www.wand5.de/KdA> oldalakat.

⁴² Lásd például a www.foyazee.org/sack/img/leonce/images.html oldalt.

⁴³ Az előadásról szóló kritikákat lásd Ein Königreich am Dachboden. *Der Standard*, 2001. május 2.; *Leonce im Chatroom. Unser st. Pölten*, 2001. április 20.; Theater im Netz. *Basar*, 2001. április 28.; *Leonce und Lena im Cyberspace. NöNachrichten*, 2001. április 23.; Neumediales Wagnis am Theater lohnte sich. *Kurier*, 2001. május 12.

⁴⁴ Digitális Színház: ingyenes premier. Lásd http://www.radio.hu/index.php?cikk_id=86735

internetes Roadmovie.⁴⁵ A „darab” alapkérdése: el lehet-e bújni Bajorországban? A történet reális térben, Münchenben játszódik, s különböző emberek menekülnek a megfigyelőkamera-rendszer elől, amellyel egy időben a nézők az Internet virtuális terében mindent láthatnak. „A projekt megkísérli a színház, Internet, film és a helyspecifikus városi tér megrendezésének intermediális összeköttetését felkutatni.”

Ezzel a performatív lehetőséggel eljutottunk a színház végpontjára. Bár már szinte mindent kizártunk a klasszikus színház-definíciókból, egy lényeges fogalom mégis megmaradt: az interakció, amely már önmagában is színházi situációt sejtet és egyfajta egységként teremti újjá a hagyományos akció-dikció interaktív megvalósulását.

*

Már nemcsak a filmre vett színész esetében igaz, hogy „az áttevéssel létrehozott veszteség leginkább az élő művészet kedvelte sűrűség és a testi regiszterek heterogenitásának köszönhető”, hanem a virtuális testet irányító színésznél is, hiszen „reméljük, hogy a számítógépek számolási gyorsaságának növekedésével párhuzamosan a színész nemsokára

valós időben, saját testével lesz képes egy egészében szintetikus vagy egy másik személytől ’kölcsönzött’ virtuális testet animálni”.⁴⁶

Bár a színházi lehetőségek a technika fejlődésével még számos megvalósulási formával bővíthetnek, és a színháztudomány is sokat fejlődhet az Internet-kultúra adta lehetőségek felhasználásával, a hypertext által egyre inkább kiszélesedő cybertér tökéletesedésével egyetlen egy elem nem válhat elhanyagolhatóvá soha: a felhasználó virtuális jelenléte mögött meghúzódó valódi tudás. A felhasználó saját maga tájékozódik a hálózatban, és saját maga teremti meg az újabb és újabb útvonalakat mind a tudományos, mind a művészi önmegvalósításban. Különböző linkek által különböző módokon informálódik. Jól-rosszul. Csak rajta múlik az információk szelekciója, s az utazás vége egyfajta tudás. Ezt a tudást nem szakkönyvekből szerzi meg, amelyek használatában még megvan az a fajta biztonság, amely az Interneten a legtöbb esetben már nem igen érvényesül. Amire törekedni kell tehát, hogy a jövőben felismerjük, az internetes színházi események számtalan megvalósulási formája csakúgy, mint a digitális színháztudomány, hazánkban is a hypertext közegében kell, hogy megtalálja legteljesebb, leghitelesebb formáját.

⁴⁵ Kerstin Evert: Theater im virtuell geteilten Raum. <http://www.ifs.tu-darmstadt.de/gradkoll/Publikationen/space-folder/pdf/Evert.pdf>

⁴⁶ Sally Jane Norman, Edmond Couchot és Hélène Tramus írásait idézi Patrice Pavis: *Előadáselemzés*. i. m. 49.